



# Moral i religija u Kantovoj filozofiji.

Piše: Dr. Stjepan Zimmermann.

## II. Etički principi.

(Nastavak).

Kaošto je spoznajna teorija kriticizma nastala iz opozicije prema senzualističkom empirizmu, tako je i u etici Kantovoj glavno obilježje njena opreka prema eudemonističkom odnosno heteronomnom shvatanju moralnog reda.<sup>1</sup> Po Kantovoj naime nauci općenita i nužna vrijednost moralnih načela ne može imati svoj izvor u iskustvu, već je osnovana a priori. Posve naime analogno, kaošto se znanstveni karakter spoznaje temelji u samom misaonom subjektu, u koliko je vezan na zorne i razumne oblike — tako su, veli Kant, i moralni principi osnovani u praktičnom umu ispred svakog iskustva, biva a priori.<sup>2</sup> Budući pako da sintetički sudovi a priori u praktičnom pogledu ne izriču zakone spoznajnog bitka, već određuju stalnu vrijednost, koje se volja svakog umnog bića u svom djelovanju mora bezuvjetno držati, za to se u etičkim problemima prvo mjesto podaje kategoričkom imperativu t. j. pomišljanju voljnog djelovanja, u koliko je samo po sebi, bez napremice s ikojim ciljem, objektivno nužno.<sup>3</sup> Ovaj kategorički imperativ ne tiče se „materije djelovanja“, već samo „forme i principa“, na kojemu se moralno djelovanje osniva.<sup>4</sup> O mogućnosti kategoričkog imperativa ovisi dakle sva čudorednost, pa za to treba prije svega apriornim putem t. j. neovisno o izvanjskom iskustvu ispitati mogućnost kategoričkog imperativa.<sup>5</sup>

<sup>1</sup> Kant, Kritika praktičnog uma p. 112. <sup>2</sup> Grundlegung zur Met. der Sitten, ed. Kehrbach (Osnovi za metafiziku čudoredja) p. 39.40. <sup>3</sup> Op.cit. 47<sup>~</sup>  
<sup>4</sup> Ibid. p. 49. <sup>5</sup> Ibid. p. 53. 54.

1. Osim prirodnog područja, gdje su sve pojave u nužnoj kauzalnoj suvezici, namijenjeno je filozofijskom istraživanju i područje čudoredja. U provedbi ove svoje dvostruke zadaće polazi filozofijska spoznaja dvojakim smjerom: ona se može osnivati na iskustvenom opažanju, ili opet na apriornim principima čistog uma. Ovo potonje (neempiričko) stanovište zauzima i Kantova nauka o čudoredju: ona sadržaje principe, koji a priori određuju voljinu djelatnost. Da se princip moralnog odredjenja ne osniva na iskustvu, već a priori na pojmovima čistog uma, to je za Kantovu etiku temeljna pretpostavka, koja se izvodi iz neposredne jedne činjenice. Naša svijest naime nedvoumno jamči, da moralne norme, koje ravnaju volju umnog bića, imaju karakter bezuvjetne nužnosti. Iskustvom pako nikad ne stičemo takovih zakona, koji bi za nas bili apsolutne vrijednosti: pa za to se spoznaja moralnog reda osniva a priori na čistom umu t. j. moralna nauka spada na metafiziku.<sup>6</sup> Ona imade da kritički ustanovi (a ne, da tek uvede u svijest) odredbeno počelo (Bestimmungsgrund), po kojem se diferenciraju moralna djelovanja u dobra i zla.<sup>7</sup> Moralno je razlikovanje doduše sadržano u običnoj svijesti svakog čovjeka, ali filozofijska spoznaja imade zadaću, da ispita ovu svijest i da povuče oštru granicu izmedju empiričkih sastavina i apriornih principa.<sup>8</sup>

Pita se dakle: što sadržaje moralna svijest? „Nema ništa na svijetu, pa i izvan njega, što bismo mogli bezuvjetno smatrati za dobro, već jedino dobra volja“.<sup>9</sup> Taj iskaz naše svijesti upućuje nas, da praktička svrha umne moći sastoji u odredjivanju volje.<sup>10</sup> Istraživanje umnih principa, na kojima se osniva čudoredje, ovisi dakle u prvom redu o tom, da raščlanimo i objasnimo sâm pojam dobre volje. Svako djelovanje, koje se u moralnom pogledu naziva dobro, stoji u nužnoj svezi s pojmom dužnosti. Prema tome nam pojam dužnosti služi kao ishodište, s kojeg nam je poći u odredjivanju moralne vrijednosti našeg djelovanja. Promatramo li uskladenost voljnog djelovanja s pojmom dužnosti, uočiti ćemo dvojaku mogućnost: volja može djelovati u skladu s pojmom dužnosti, ali ipak tako, da to djelovanje potiče ili izvire iz nekog nagnuća; a opet neko djelovanje, koje je u skladu s dužnosti, može da imade u samoj dužnosti i svoj dostatni razlog (to je djelovanje „iz du-

<sup>6</sup> Osnovi za metafiziku čudoredja p. 14. sq.    <sup>7</sup> Ibid. p. 19.    <sup>8</sup> Ibid. p. 18.  
<sup>9</sup> Ibid. p. 21.    <sup>10</sup> Ibid. p. 22—25.

žnosti“). Jedino takova djelovanja imaju moralnu vrijednost, jer nagnuća kao takova stoje izvan dohvata moralne dužnosti. Kriterij za prosudjivanje moralne vrijednosti nalazi se dakle u pojmu dužnosti u tom smislu, da pomisao nekog djelovanja, u koliko je dužnost, podaje tom djelovanju moralno obilježje.<sup>11</sup> Pojam dužnosti je dakle ono jedino odredbeno počelo, koje u svijesti tvornog subjekta odlučuje o moralnoj vrijednosti djelovanja. Mjerilo za dobrotu volje (koja je istovetna s djelovanjem, u koliko izvire u dužnosti) ne nalazi se dakle izvan volje, već je u njoj samoj sadržano, t. j. formalni razlog moralne dobrote ne nalazi se u nagnućima, već u samoj volji. Pita se: gdje je u volji onaj uvjet, na kojem se osniva apsolutna vrijednost moralno dobrog djelovanja?

Napomenuli smo, da samo ono djelovanje imade apsolutnu moralnu vrijednost, koja izvire iz dužnosti, jer samo pomisao dužnosti sadržaje karakter nužnosti i općenitosti. Otuda slijedi, da na moralnu dobrotu djelovanja ne može uplivati učinak djelovanja, odnosno ona nakana, koju bi činilo imao u svijesti kod svog djelovanja. Ako subjekat imade nakanu, da nešto svojim djelovanjem proizvede ili poluči, tad je učinak ovog djelovanja predmet ili materija volje. Ništa pako ne može da bude predmet volje, što nije kadro poželjnim čuvstvovanjem (Lustgeföhle) uplivati na volju i time ju potaknuti na djelovanje. Takovo poticalo (Triebfeder) volje, koje bi se osnivalo na čuvstvovanju, nipošto nije apsolutne (općenite i nužne) vrijednosti, već se samo iskustvenim (empiričkim, aposteriornim) putem daje odrediti: koji predmeti utječu na poželjnu stranu pojedinačne volje. Prema tome ne može se mjerilo ili uvjet za apsolutnu moralnu vrijednost djelovanja nalaziti u predmetu volje. Budući pako da se pojedina djelovanja ravnaju po maksimama, za to se i moralna vrijednost maksimā ne može osnivati na polučenom uspjehu djelovanja. Ne preostaje nam dakle, nego da svu moralnu vrijednost izvedemo iz samog pojma dužnosti. Dužnost znači „nužnost nekog djelovanja iz poštovanja prema zakonu“. To će reći: ako smo usiljeni neko djelovanje smatrati kao nužno u tom smislu, da bi ga svaka umna volja (t. j. volja, koju određuju objektivni razlozi ili počela), u koliko je umna, morala izvesti, tada je s ovim djelovanjem spojena pomisao općenitosti i nužnosti. Ta pomisao izriče

<sup>11</sup> Osnovi za metafiziku čudoredja p. 25.—30.

za ljudsku volju (koja je pod utjecajem raznih nagnuća) dužnost, da izvrši navedeno djelovanje. Svako dakle ono djelovanje, koje nastaje iz dužnosti, dobiva moralnu vrijednost na temelju pomisli o onoj objektivnoj nužnosti, koja za umnu volju znači objektivni zakon; ili drugim rječima: moje će djelovanje samo u toliko imati moralnu vrijednost, u koliko ja pridajem apsolutnu vrijednost (iskazujem poštovanje) izvršivanju objektivnog voljnog zakona. „Onu tako odličnu dobrotu, što ju zovemo ćudoredna dobrota, ne može dakle ništa drugo da sačinjava, već samo pomisao zakona — a ta se pomisao može nalaziti samo u umnom biću, u koliko je upravo ta pomisao, a ne iščekivani učinak odredbeno počelo volje.....“.<sup>12</sup> Volja može imati kojimudrago predmet, moralne norme mogu imati kojigod sadržaj — moralna se vrijednost djelovanja osniva isključivo na zakonu umne volje. A kakav je to zakon, koji određuje volju tako, da ona postaje u moralnom pogledu dobra?<sup>13</sup> Rekosmo, da s nakanom skopčani učinak djelovanja ne dolazi kod odlučivanja moralne dobrote u obzir, a prema tome ne upliva na moralnu vrijednost ni sadržaj zakona. S toga ne preostaje drugo, već puka zakonitost (Gesetzmässigkeit) djelovanja kao jedini moralni princip volje, „t. j. ja ne smijem nikada drukčije postupati, već tako te mogu htjeti, da moja maksima postane općeniti zakon“. Odredbeno počelo moralne dobrote iziskuje dakle zakonitost našeg htijenja, t. j. objektivni zakon sadržaje kriterij za moralnu vrijednost u toliko, što iziskuje, da maksime budu prikladne postati općeniti zakon. Time se pako nameće zadaća, da ispitamo izvor i narav ustanovljenog principa moralnosti, a tu zadaću riješava Kant u drugom odsjeku „Osnovâ“.

2. Premda se u etičkom istraživanju polazi sa stanovišta obične ljudske svijesti, koja sadržaje pomisao dužnosti, time ipak nije rečeno, da je dužnost empirički pojam. „Popularno ćudoredno umovanje“ ne ispituje, da li se ćudoredna svijest osniva na apriornim principima, ali metafizika ćudoredja ide upravo za tim, da pojam dužnosti svede na čisti um. I doista, upitamo li naše iskustveno opažanje, ono nam nikad ne će izvjesno kazati, da li se koje djelovanje izvelo jedino iz dužnosti, tako te bismo mogli biti sjegurni, da na stanovito djelovanje kod nas ili drugih ljudi nije uplivalo kojegod nagnuće. Kad je tome tako t. j. kad nam iskustvo ne pruža dostatnog dokaza,

<sup>12</sup> Osnovi za metaf. ćudoredja p. 30. <sup>13</sup> Ibid. p. 31—36.

da u ljudskom djelovanju imade moralne vrijednosti, tada bi i sam pojam dužnosti morao propasti — kad ne bismo pretpostavili, da je moralna vrijednost osnovana isključivo u čistom umu. Uzmemo li, da uopće nikada nije ni bilo u zbiljnosti kojeg moralno dobrog djelovanja, ipak nas apsolutni karakter dužnosti sili na priznanje, da čisti um posve neovisno o iskustvu neka djelovanja bezuvjetno određuje. Prema tome se dužnost kao takova nalazi u ideji uma, u koliko on a priori određuje volju. Nadalje sam pojam čudorednog zakona izriče nužnu vrijednost za sva umna bića, a i to opet ne bi bilo moguće, kad bi se pojam dužnosti osnivao na empiričkim uvjetima. Moralno se dakle upravljanje našeg htijenja osniva na moralnom zakonu a priori, u čistom umu.<sup>14</sup> Budući pako da ne može biti najvišeg čudorednog načela, koje ne bi bilo sasvim nezavisno o iskustvu, za to se spoznaja čudoredja ne smije protezati ni na koje empiričke principe. Kad je čudoredna nauka metafizički (t. j. na osnovu čistog uma) obrazložena i dokazana, dakako da se onda najviši moralni princip imade primijeniti pojedinačnim snošajima. Metafizika čudoredja ne smije ići za tim, da bude pod svaku cijenu popularna, „jer to nije nikakovo umjeće, da se nešto učini općenito shvatljivim, a pri tom se obilazi temeljiti uvid“.<sup>15</sup> Takovim se popularnim naučanjem „nasladjuju jalove glave, jer im je to izdašno u svakidašnjoj jezičavosti, ali upućen čovjek oćuti pri pom zbrku i neznajuć si pomoći odvraća pogled....“.<sup>16</sup> Odredbeno počelo moralne dobrote ne smijemo dakle tražiti u ideji ljudske ili umne naravi, u savršenstvu, blagoti „moralnom ćućenju, pa ni u strahu božjem“.<sup>17</sup> Filozofijska spoznaja čudoredne vrijednosti imade da istražuje praktičnu umnu moć, doklegod u njoj ne otkrije sam izvor dužnosti.<sup>18</sup>

„Svaka stvar u prirodi djeluje po zakonima. Samo umna bića imadu moć, da djeluju prema pomišljanju zakona t. j. prema principima, odnosno imadu volju“.<sup>19</sup> U koliko se za primjenu zakona na pojedinačno htijenje iziskuje umovanje, nije volja drugo nego sâm praktični um. Kad bi samo um nužno odredjivao volju, tad bi kod ovakovog bića i u subjektivnom pogledu bila nužna sva ona djelovanja, koja su po umskoj spoznaji objektivno nužna. Takova volja ne bi bila u stanju, da izvede

<sup>14</sup> Osnovi za metaf. čudoredja p. 37-40. <sup>15</sup> Ibid. p. 41. <sup>16</sup> Ibid.

<sup>17</sup> Ibid. p. 42. <sup>18</sup> Ibid. p. 45. <sup>19</sup> Ibid.

drugo koje djelovanje već samo takovo, koje um neovisno o nagnućima spoznaje kao nužno ili dobro. To bi bila savršeno dobra ili „čista“ volja. Ako je pako volja (kao što je ljudska) takova moć, da ju ne određuje samo objektivni zakon uma, već ako povrh tog uplivaju na volju i subjektivna poticala, tad se objektivni umski zakon očituje volji kao zapovjed. Volja, koja nije sama po sebi (nužno) dobra, stoji u snošaju s objektivnim zakonom tako, da taj snošaj pomišljamo kao određenje volje po umnim načelima, kojima se volja ne mora bezuvjetno pokoriti. Upravo ova pomisao objektivnog principa, u koliko volju obvezuje, zove se umska zapovijed, a formula zapovijedi jest imperativ. Ako se neko djelovanje nužno iziskuje kao sredstvo za polučenje (mogućeg ili zbiljskog) cilja ili svrhe, tad ovakovo djelovanje potpada hipotetičkom imperativu; kategorički imperativ određuje djelovanje bez ikojeg obzira na težnju za ciljem. Tko za nekim ciljem teži, mora nužno upotrebiti raspoloživa sredstva. Ovaj se sud osniva na načelu protuslovlja, jer bi protuslovno bilo htjeti svrhu, a ne htjeti sredstva. Spoznaja hipotetičkog imperativa jest prema tome analitički osnovana u samom pojmu svršne volje. Nije tako s kategoričkim imperativom, pa zato je teže ustanoviti njegovu mogućnost.<sup>20</sup> U tom se poslu ne možemo osloniti na iskustvo, jer u iskustvu se svi imperativi pričinjaju hipotetički. Hoćemo li ustanoviti i obrazložiti opstanak kategoričkog imperativa, treba da ga posve a priori pomišljamo. Svakako stoji, da kategorički imperativ nije analitički sud, jer ne pretpostavlja težnje za ciljem; dosljedno tome ne određuje kategorički imperativ nikogeg djelovanja za to, jer bi tim djelovanjem imala volja da polučuje svoj cilj. U spoznaji kategoričkog imperativa spajam s voljom — bez obzira na kakova nagnuća — stanovita djelovanja a priori t. j. nužno ili objektivno, u koliko naime pomišljam umnu moć nad svim subjektivnim uplivima. Kako je ovo apriorno pomišljanje kategoričkog imperativa moguće, o tom će Kant raspravljati u 3. odsjeku „Osnovâ“.<sup>21</sup>

Nakon što je pojam kategoričkog imperativa sâm u sebi razgovjetan, treba ga još objasniti u svezi s onim principima, koji su hipotetičke naravi. Takovi principi nijesu zakoni, jer određuju djelovanja samo u koliko su sredstvo za polučenje

<sup>20</sup> Osnovi za metaf. ćudoredja p. 53. <sup>21</sup> Ibid. p. 54.

cilja, koji ovisi o samovoljnom našem nagnuću. Ali ne samo da hipotetički imperativi nijesu praktični zakoni, već jedino subjektivna načela — osim toga i njihov sadržaj doznajemo tek uvjetno. Ako je poznata svrha volje, onda tek možemo ustanoviti sadržaj hipotetičkog imperativa. Kategorički pako imperativ ne oslanja se na empirijske ciljeve, pa za to i sadržaj kategoričkog imperativa nije empirijski. Čisti pojam kategoričkog imperativa ne može značiti pojedinačne zakone, koji bi na empirijskim uvjetima bili osnovani: on određuje djelovanje bez ikog obzira na empirijske uvjete, pa za to ne može ništa drugo sadržavati, već puku zakonitost djelovanja. To će reći: kategorički imperativ izriče, da maksime djelovanja moraju biti podobne, da postanu objektivni zakon. Tako se iz samog pojma o kategoričkom imperativu izvodi općenita formula: „Radi samo po takovoj maksimi, za koju možeš ujedno htjeti, da postane opći zakon.“<sup>22</sup> Ovaj općeniti oblik izriče Kant još u tri konkretnija načina.<sup>23</sup>

Promatramo li prirodu (Natur) s formalne strane t. j. ne kao cjelokupnost prirodnih bića, već kao zakonom uređeno zbivanje, tada općeniti karakter zakona, po kojemu se ravnaju prirodni učinci, nije drugo nego sama priroda. Kategorički imperativ može prema tome glasiti: „Radi tako, kao da maksima tvog djelovanja može tvojom voljom postati općeni prirodni zakon“. Iza ove prve formule prelazi Kant na drugo formuliranje kategoričkog imperativa, i to pomoću pojma o svrsi (cilju) volje. Svaki hipotetički imperativ oslanja se na neku svrhu naših nagnuća. Takove svrhe nemaju apsolutne vrijednosti, jer ovisi o tome, da li volja (Begehrungsvermögen) uopće imade nagnuće prema dotičnom predmetu svrhe. Budući dakle da svi hipotetički imperativi pretpostavljaju relativne ili subjektivne svrhe, za to moramo s kategoričkim imperativom pomišljati apsolutnu svrhu t. j. takovu, koja imade sama u sebi objektivnu ili aposolutnu vrijednost. Sva bezumna bića imadu tek relativnu vrijednost, imadu „cijenu“ samo u koliko su sredstva, dočim umna bića uopće (pa i čovjek) nijesu sredstva za ničiju volju, pa za to imadu apsolutnu vrijednost ili „dostojanstvo“. Umna bića nijesu stvari, već su osobe, pa za to ih pomišljamo kao objektivne svrhe. Ovo pomišljanje nije samovoljno, jer nam opstanak kategoričkog imperativa jamči, da postoji apsolutna

<sup>22</sup> Osnovi za metaf. ćudoredja p. 55. <sup>23</sup> Ibid. p. 56. sq.

svrha; kad bi svaka svršna vrijednost bila tek uvjetna ili relativna, tad bi mogli opstojati samo hipotetički imperativi. Budući nadalje da je kategorički imperativ umskog porijekla, za to ništa ne može za umsku spoznaju da imade veće vrijednosti, nego samo umsko biće kao takovo. Kategorički će dakle imperativ glasiti: „Radi tako, da u tvojoj i svakoj drugoj osobi upotrebiš čovječnost (sc. umnu narav) svagda kao svrhu, a nikada za puko sredstvo! U svezi s prvim dvjema formulama razvija Kant veoma važnu treću formulu.

Doslje se ispostavilo, da kategorički imperativ prekida svaku svezu s nagnućima i s relativnim svrhama, te moralnu vrijednost maksimā stavlja u njihovu uskladenost s objektivnim zakonom. Maksima je, objektivno uzevši, pravilo, kojim se određuje način djelovanja. To će pravilo biti uskladjeno s umskim zakonom, ako je vrsno da postane općeniti zakon. Općenitost jest dakle glavna oznaka čudorednog zakonodavstva (Gesetzgebung). Da uzmogne volja djelovati prema objektivnom pravilu (maksimi), iziskuje se, da um odredi volji i objektivnu svrhu t. j. takovu svrhu, koja vrijedi za svako umno biće. Budući pako da je umno biće samo po sebi svrha, s toga ne može nikoje umno biće da bude u moralnom pogledu ovisno o zakonu, koji bi se osnivao na drugom kojem predmetu, osim na umnoj volji. Najviše odredbeno počelo moralne vrijednosti mora imati svoj izvor u samoj volji t. j. volja svakog umnog bića imade se smatrati zakonodavna, jer inače ne bi bila ta volja sama u sebi objektivna vrha djelovanja. Iz općenitog karaktera, što ga izriče prva formula i iz pojma apsolutne svrhe, što ju sadržaje druga formula, slijedi treća formula, a to je „ideja volje i svakog umnog bića, u koliko je općenito zakonodavna volja“. Kad volja ne bi sama sebi određivala zakon, već kad bi joj odruguda bio postavljen zakon djelovanja, tada bi ovakovoj volji moglo izvršivanje zakona služiti lih kao sredstvo za polučenje nekog predmeta (relativne svrhe), za koji dotična volja imade nagnuće. Prema tome bi odredba takovog zakona, koji ne bi imao svoj izvor u samoj volji, vrijedila tek hipotetički. Ako se pako u kategoričkom imperativu izriče, da se moralna volja imade ravnati isključivo po tome, da li je mjerilo djelovanja prikladno, da postane opći zakon, tada volja ne smije ići za empiričkim svrhama. Dosljedno tome ne smije za moralnu vrijednost volje odlučivati zakon, koji bi se osnivao



na svrhama izvan volje. Odredjivanje volje po moralnom zakonu jest dakle samoodredjivanje (Selbstbestimmung) ill samozakonodavstvo (Selbstgesetzgebung). Volja umnog bića podložna je moralnom zakonu upravo za to, jer je autonomna t. j. jer si sama postavlja zakon. Kad ne bi volja sama sebi postavljala zakon, tad uopće ne bi mogla biti podložna takovoj maksimi, koja ne sadržaje ništa drugo, već puku zakonitost t. j. koja u moralnom pogledu ne znači ništa drugo, već tu okolnost, da može postati opći zakon. Kad bi se naime moralni zakon osnivao na nekoj svrsi izvan same volje, tad bi i maksima volje sadržavala konkretni predmet dotične svrhe. Prema tome ne bi moglo biti kategoričkog imperativa, kad bi moralni princip imao svoj izvor izvan volje, je bi u takovom slučaju bila nužnost volje ovisna o slučajnim uvjetima. Najviši moralni princip može dakle biti samo autonomija, dočim se u heteronomiji ne može osnivati apsolutna čudoredna vrijednost.<sup>24</sup> U koliko svako umno biće kao osoba samo sebi postavlja zakon, postaju sva umna bića članovi umnog svijeta ili svršnog carstva“. Po prvoj formuli iziskuje se, da svako umno biće prosudjuje maksime djelovanja jedino s tog gledišta, da li te maksime imaju vlastitost općeg zakonodavstva; a po drugoj formuli dužno je svako umno biće u svom djelovanju smatrati druga umna bića kao svrhe o sebi. Na taj način otpada u svršnom carstvu svaka opreka između svrhe o sebi i pojedinih maksima, jer svaki pojedini član svršnog carstva smatra ostale članove (umna bića) kao apsolutne svrhe samo u toliko, u koliko pretpostavlja, da bi njegove maksime usvojila svaka umna volja. Apsolutna svrha ne može se dakako smatrati kao nešto, što bi volja imala svojim djelovanjem izvesti, jer bi u tom slučaju volja bila tek sredstvo za neko polučenje, a time bi joj ujedno bila vrijednost relativna. Svrha o sebi ne znači drugo nego zakon, u koliko se ne proteže na drugi koji predmet, osim na samu volju umnog bića. Ipak i ovaj pojam umnog bića, u koliko znači najviše odredbeno počelo moralnog djelovanja, shvata Kant u tom smislu, da umno biće (čovječnost, die Menschheit) kao takovo, sadržaje predmete, koji se djelovanjem imaju tek polučiti. Pomisljamo li umno biće sa svim savršenostima, tada će maksime biti u skladu sa svrhom o sebi (umnim bićem) samo onda, ako smjeraju na samousavršivanje naših spo-

<sup>24</sup> Osnovi za metaf. čudoredja p. 78 sq.

sobnosti. Isto tako ako pomišljamo svrhu o sebi, u koliko ona obuhvata pojedina umna bića (ljude), tada će opet maksime biti podobne da postanu opći zakon tek u tom slučaju, ako svaki pojedinac u svom djelovanju usvaja i slijedi moralne maksime drugih ljudi. Unatoč tome ne smije se usavršivanje svojih sposobnosti i pomaganje drugim ljudima u polučivanju njihovih ciljeva smatrati kao odredbeno počelo moralnog djelovanja, tako da bi nagnuće za tim svrhama odlučivalo o moralnosti djelovanja, već se polučivanje tih svrha smatra moralno samo u koliko volju odredjuje zakon. Svrha je dakle ovisna o zakonu, a ne obratno.

Analitičkim smo putem do sada ustanovili princip čudorednosti. Vidjelo se, da pojam dužnosti ne potječe iz iskustva, već da je počelo dužnosti (odnosno dobre volje) u kategoričkom imperativu, koji se ne osniva na iskustvu kao hipotetički imperativi. Iz ove apriornosti kategoričkog imperativa izveli smo pojam autonomije, kao formalnu oznaku čudoredja. Ovaj analitički postupak doveo nas dakle dotle, da smo izjasnili i upoznali sadržaj čudoredne svijesti. Ali time još nijesmo doznali, koja je vrijednost čudoredne svijesti, nijesmo dokazali, da je kategorički imperativ i autonomija volje a priori nužni princip, a ne tek puka tlapnja. Premda je u pojmu dobre volje, odnosno čudoredja, kako ga u općoj svijesti nalazimo, uključen kategorički imperativ i s njim u svezi autonomija — time još nije odgovoreno na pitanje: koji uvjeti omogućuju taj kategorički imperativ. Da se dokaže vrijednost čudoredja, nije dakle dostatno raščlanjivati sam pojam, već ga treba svesti na sintetičku funkciju praktičnog uma. O tom raspravlja treći odsjek „Osnovâ“.

3. Zadaća je Kantova u ovom 3. odsjeku, da dokaže, kako kategorički imperativ nužno vrijedi za sva umska bića t. j. da je pojam kategoričkog imperativa (autonomije) u nužnoj svezi s pojmom „umno biće“. Ima se dokazati, kako za sva umna bića vrijedi nužni zakon, da svoja djelovanja udešuju samo po takovim maksimama, za koje bi se moglo uvijek htjeti, da postanu opći zakon. Ako se ispostavi, da takav zakon doista postoji, tad je on a priori u svezi s pojmom umske volje. Drugim riječima: treći odsjek ima pokazati, kako je volja svakog umnog bića samo u toliko a priori moguća, ako ju pomišljamo u svezi s praktičnom regulom, koja kaže, da sve

maksime djelovanja imaju biti uskladjene s općim zakonom. Ovoj će se zadaći udovoljiti, ako se iznadje treći jedan pojam, na kojemu se osniva sintetička sveza navedenih pojmova: kategorički imperativ (autonomija) i umno biće. Ovaj apriorni osnov jest pojam slobode.<sup>25</sup>

Što znači sloboda? Budući da volja nije drugo nego uzročnost (t. j. način, kojim umna bića djeluju), s toga sloboda znači neovisnost volje o izvanjskim odredbenim počellima djelovanja. Time je sloboda u opreci s prirodnim usiljem t. j. s kauzalnim svojstvom svih bezumnih bića, u koliko im izvanjski uzroci odredjuju djelovanje. Kad bi volju koje drugo biće odredjivalo na djelovanje, tad ne bi moglo biti govora o slobodi; volja bi u tom slučaju bila heteronomna. Pojam slobode iziskuje, da se volja sama odredjuje bez ikojeg izvanjskog upliva. Svako pak odredjenje kauzalnosti biva prema zakonu, pa za to voljno samoodredjenje ne može sastojati ni u čem drugom, već da volja djeluje po maksimuma, koje mogu ujedno postati opći zakon. Prema tome, slobodna volja znači volju po ćudorednim zakonima. Analiziramo li dakle pojam slobodne volje, dolazimo do ćudorednog principa ili autonomije. „Pojam slobode jest ključ za objašnjenje voljine autonomije“.<sup>26</sup> Ako se dokaže, da je sloboda vlastitost svih umnih bića, tada je time ustanovljena sveza izmedju automije (kateg. imperativa) i umne volje. Kako ćemo to dokazati? Teoretskoj spoznaji, koja obuhvata samo iskustvene predmete, nije dakako pojam slobode pristupačan, pa za to možemo slobodu kao vlastitost volje u svim umnim bićima tek pretpostaviti. Medjutim ova pretpostavka o slobodi imade u praktičnom pogledu upravo takovu vrijednost, kao da je teoretski dokazana. Svako naime biće, za koje pomišljamo, da može djelovati jedino u svezi s idejom slobode, jest u praktičnom obziru doista slobodno t. j. za takovo biće vrijede svi oni zakoni, koji su nužno skopčani s idejom slobode, upravo tako, kao da bi volja takovog bića sama u sebi (po teoretskoj filozofiji) bila slobodna. Nijedno pak umno biće ne možemo pomišljati u njegovom djelovanju bez slobode. Um je praktičan, u koliko mu pripada uzročnost s obzirom na predmete t. j. u koliko je odredbeno počelo voljnog djelovanja. Mi pako ne možemo ni zamisliti takav um, kojim bi svjesno upravljalo drugo koje biće, jer tada ne bi mogao umni subjekat

<sup>25</sup> Osnovl za metaf. ćudoredja p. 86. <sup>26</sup> Ibit. p. 85.

pripisivati svoje sudove vlastitom umu. Dosljedno tome možemo pomišljati praktični um (odnosno volju umnog bića) bez ikoje sveze s izvanjskim odredbenim principima t. j. ideja slobode nam jedina omogućuje, da pomišljamo volju umnog bića, jer bez te ideje ne bi umsko odredjenje volje uopće ni pripadalo umu djelujućeg subjekta, već kojem izvanjskom odredbenom počelu. Premda se dakle ne može zbiljnost slobode teoretski dokazati, ipak ju moramo pretpostaviti, kad praktički pomišljamo volju umnih bića. Budući pako da su ona bića, kod kojih pomišljamo djelatnost samo u ideji slobode — i zazbilja slobodna u praktičnom pogledu, te prema tome podložna kategoričkom imperativu, za to je time na osnovu slobode dokazana nužna sveza izmedju autonomije (kateg. imperativa) i pojma „umno biće“.<sup>27</sup>

Premda je Kant apriornu sintezu izmedju moralnog zakona i svih umnih bića sveo na ideju slobode, ipak nastoji pobliže objasniti razlog moralne obveznosti. Pita se naime: otkuda moralnim principima, koji su na osnovu slobode u nužnoj svezi s umnim bićima, otkuda im apsolutna vrijednost za moju volju t. j. zašto da budem ja kao umno biće u svom djelovanju nužno podložan moralnom zakonu? Mi smo doduše umna bića, a kod umnih bića jest zakon djelovanja istovetan sa samom voljom. Ali na naše djelovanje uplivaju i razni čutilni motivi, tako da volja ne djeluje uvijek prema umnom odredjivanju, pa je za to subjektivna nužnost djelovanja posve drugo nešto, nego objektivna nužnost. Ako moralna nužnost u subjektivnom pogledu iziskuje, da ne djelujem prema čutilnom aficiranju, tada moramo pretpostaviti, da volja ipak imade neki „interes“<sup>28</sup> u izvršivanju moralnog zakona. Otkuda ova praktična nužnost, da priznajemo apsolutnu vrijednost djelovanju, koje se ravna po maksimama općeg zakona? Ako naše djelovanje, u koliko smo umna bića, nužno pomišljamo u ideji slobode, a sloboda uključuje autonomiju volje — kako to, da se ipak moramo pomišljati podložni, i to bezuvjetno podložni zakonu slobode? U riješavanju ovog pitanja, čini se, veli Kant<sup>29</sup> da smo zapleteni u circulus. Pretpostavilo se naime ideju slobode, da uzmognemo pomišljati našu volju u nužnoj svezi s moralnim zakonom, a subjektivnu ovisnost volje o moralnom zakonu tumačimo opet time, što smo slobodni. Drugim

<sup>27</sup> Osnovi za metaf. čudoredja p. 88. <sup>28</sup> Ibit. <sup>29</sup> Ibid. p. 89, 90.

riječima: da uzmognemo princip autonomije (t. j. moralni zakon) staviti u nužnu svezu s voljom umnog bića, moramo spojiti pojam umnog bića s idejom slobode — a u drugu ruku opet tvrdimo apsolutnu vrijednost autonomije za voljno djelovanje za to, jer si praktički um sâm postavlja zakon, odnosno jer je neovisan o izvanjskim odredbenim počelima t. j. jer smo kao umna bića slobodni. Budući pako da neovisnost o izvanjskim uzrocima t. j. sloboda i vlastito zakonodavstvo volje znače autonomiju, za to su oba ova pojma zamjenična, pa za to nam i ne može jedan pojam služiti kao dostatan razlog za mogućnost drugog pojma. U ovom zapletaju našlo bi se „izlaza“ (Auskunft)<sup>30</sup> tek onda, ako nam uspije ustanoviti, da mi ne stojimo na istom stanovištu, kad sami sebe pomišljamo kao tvorne uzročnike, i opet kad se promatramo, u koliko smo učinci po svojem voljnom djelovanju.

Iz teoretske filozofije znamo, da oćutnim pomislima, koje u svijest primamo i mimo našeg htijenja, ne upoznajemo predmete inače, već kako nas aficiraju, a ne spoznajemo ih kako su sami po sebi, neovisno o našem pomišljanju. Naš razum spoznaje dakle samo pojave, a ne spoznaje stvari kako su o sebi. Ali upravo za to, jer spoznajemo pojave, za to moramo pretpostaviti (annehmen),<sup>31</sup> da se iza pojavnog svijeta nalazi nešto, što se ne pojavljuje i što našu ćutilnost aficira, a da nikad ne možemo razumom svojim doznati, što su te nepojavne stvari o sebi. Osjetni svijet može biti i različit, može se mijenjati prema raznoličnosti osjetnih moći, doćim razumni svijet, na kojem se osjetni svijet osniva, ostaje uvijek isti. Budući pako da i vlastito naše jastvo nije takav predmet, koji bismo po volji svojoj mogli pomišljati, već se pomišljanje o jastvu osniva na usebnom ćutilnom poimanju, s toga ćovjek samog sebe spoznaje tek kao pojavu, a ne bi si smio umišljati (anmassen), da se spoznaje kakav je sâm o sebi. Mi nemamo sami o sebi apriornih pojmova, već samo empirićkim putem (usebnim aficiranjem svijesti) upoznajemo narav jastvenog subjekta. Uza to moramo pretpostaviti, da se pojavni subjekat osniva na jastvu, koji ne možemo upoznati u samoj biti njegovoj. Ako se dakle s obzirom na pasivnu stranu svijesti naše brojimo u osjetni svijet, treba da sve ono, što u svijest našu neposredno ulazi, a to su sva spontana djelovanja —

<sup>30</sup> Osnovi za metaf. ćudoredja p. 90. <sup>31</sup> Ibid. p. 91.

prenesemo na inteligibilni svijet, koji teoretski ne poznajemo. Čovjek pokazuje čistu spontanost svojim umom, jer umske ideje nadilaze sve iskustvene predmete. Svako umno biće, ako i pripada osjetnom svijetu, u koliko je inteligentno, pripada ipak u razumni svijet t. j. ono je neovisno o svakom empiričkom odredjenju. „Prema tome su dakle dva stanovišta, s kojih se umno biće može promatrati i spoznati zakone za uporabu svojih sila te ujedno svih svojih djelovanja: prvo, u koliko pripada osjetnom svijetu, vezano je umno biće na prirodne zakone (heteronomija), drugo, u koliko pripada inteligibilnom svijetu, potpada zakonima, koji su neovisni o prirodi, te po tom nijesu empirički, već isključivo na umu osnovani“.<sup>32</sup> Time je, držl Kant, zadosta odgovoreno na onaj prividni circulus imedju slobode i moralnog zakona; jer „sad vidimo, da se s obzirom na slobodu pomišljamo kao članovi razumnog svijeta te upoznajemo autonomiju volje zajedno s njezinim učinkom — ćudoredjem; ako se pako pomišljamo s obzirom na obvezanost, tada se promatramo u koliko spadamo u osjetni, a ipak ujedno i u razumni svijet“.<sup>33</sup> Kad bismo pripadali samo inteligibilnom svijetu, sva bi naša djelovanja bila u skladu s principom autonomije; ali budući da smo dio osjetnog svijeta, s toga se od volje naše zahtijeva, da joj djelovanja postanu skladna s moralnim principom. Volja nije drugo nego uzročnost, koja pripada umnom biću, u koliko je član razumnog svijeta. Sav se pako osjetni svijet i prirodni zakoni osnivaju na razumnom svijetu, pa je s toga razumni svijet neposredno zakonodavno počelo i za umnu volju. U koliko sam dakle inteligentno biće, moram smatrati zakone razumnog svijeta kao imperatve, koji mi namiću dužnost, da svoja djelovanja udesim u skladu s principom autonomije. Ovaj kategorički zahtjev, što ga stavljaju na mene zakoni razumnog svijeta, jest sintetička funkcija a priori, jer dovodi moju osjetilnu volju u snošaj s idejom čiste volje, u koliko pripada razumnom svijetu.<sup>34</sup> Moralna obvezanost nije drugo nego vlastito naše htijenje, koje je objektivno nužno, u koliko smo članovi inteligibilnog svijeta, a karakter obveznosti dobiva to htijenje samo u koliko pripadamo osjetnom svijetu.

Tako je eto Kant rješio glavno pitanje: o mogućnosti kategoričkog imperativa. Protuslovno bi bilo pomišljati, da je

<sup>32</sup> Osnovi za metaf. ćudoredja p. 91. <sup>33</sup> Ibid. p. 93. <sup>34</sup> Ibid. p. 94.

čovjek u istom smislu slobodan i podložan prirodnim zakonima. U koliko je volja pod uplivom osjetnih težnja, pripadamo kao pojave osjetnom svijetu; ako pak promišljamo na spontanu djelatnost uma, tad se smatramo kao članovi inteligibilnog svijeta. Nije dakle protuslovno, kad pomišljamo osjetnu volju i slobodu zajedno u istom subjektu. Pojam slobode ili inteligibilnog svijeta jest ono stanovište, što ga um naš usvaja za to, da prirodnoj kauzalnosti uzmogne bez protuslovlja primišljati pojam dužnosti. Samu mogućnost slobode ne možemo dakako razjasniti, jer nam je poznato samo ono, što se po prirodnim zakonima zbiva. Sloboda jest samo umska ideja, kojoj je objektivna realnost dvojbenâ.<sup>35</sup> U koliko je čovjek umno biće, pripada mu autonomija i sloboda, pa ga za to ne možemo pomišljati kao pojavu, već kao stvar o sebi. Upravo s toga gledišta nije protuslovno, ako se autonomija shvati kao odredbeno počelo za moralnost u pojavnom svijetu. Budući da je moralni zakon osnovan u inteligibilnom svijetu, za to nije protuslovno, ako pomišljamo, da je čovjek, u koliko spada na osjetni svijet, podložan inteligibilnom zakonu. Pitanje o mogućnosti kategoričkog imperativa riješeno je dakle tek u logičkom pogledu, u koliko je naime nadjeno stanovište, da se može bez protuslovlja pomišljati sloboda i prirodna nužnost u istom moralnom subjektu. Budući da ideja slobode nema realne vrijednosti, za to i nije za mogućnost kategoričkog imperativa iznadjen realni osnov. Dokazalo se samo toliko, da nam kao umnim bićima pripada sloboda, a s njom i autonomija (odnosno njezin princip, a to je kategorički imperativ). Time bi obrazloženo, zašto imade kategorički imperativ nužnu vrijednost za svako umno biće, a tako je i glasilo pitanje u trećem odsjeku „Osnovâ“. Pomišljati u inteligibilnom svijetu (slobode) realni kakav razlog za kategorički imperativ, nemoguće je za to, jer naša teoretska spoznaja prestaje na granici inteligibilnog svijeta. Ali niti praktički ne bismo nikako mogli objasniti slobodu, odnosno vrijednost kategoričkog imperativa, jer nam je nemoguće razjasniti, u koliko čovjek imade interesa u vršenju moralnog zakona. Mi ne možemo razumjeti, zašto nas interesira u našem djelovanju općenita zakonitost maksimâ, pa za to i ne možemo razumjeti, kako čisti um može da bude praktičan. Dakle ni u praktičnom pogledu ne znamo, kako kategorički imperativ kao umni princip

<sup>35</sup> Osnovi za metaf. ćudoredja p. 96.

djeluje na našu volju.<sup>36</sup> To je upravo tako nerješivo pitanje, kao kad bismo htjeli doznati, u koliko je moguća sloboda kao uzročnost volje. Mogućnost kategoričkog imperativa dala bi se upoznati samo onda, kad bismo pretpostavili neku težnju za svrhom; ali kad bi se sadržaj kategoričkog imperativa osnivao na empiričkom interesu, onda već ne bi bio kategoričan, već samo hipotetičan. S pravom dakle zaključuje Kant svoje metafizičko istraživanje rječima: „Mi doduše ne shvatamo praktične bezuvjetne nužnosti moralnog imperativa, ali shvatamo ipak njegovu neshvatljivost, a to je sve, što se daje očekivati od filozofije, koja nastoji prodrijeti do granica ljudskog uma“.<sup>37</sup>

4. Pretpostavivši „Osnove za metafiziku čudoredja“, u koliko se ovdje raspravlja o pojmu dužnosti, preuzima Kant u „Kritici praktičkog uma“<sup>38</sup> zadaću, da obrazloži sâm princip dužnosti. U kritici praktičkog uma nastoji Kant ispitati: može li čisti um, u koliko je empiričkim predmetima posve neovisan, odredjivati volju?<sup>39</sup> Za to se odmah u početku<sup>40</sup> objašnjaju neki pojmovi, koji su u svezi s kategoričkim imperativom. Maksima jest praktično načelo, koje nam služi kao pravilo u djelovanju. Ako se subjekat sam odluči na neko djelovanje, tada se subjektivni princip tog djelovanja kao pravilo zove maksima. Praktički su zakoni naprotiv takova pravila, koja imperativno izriču objektivnu nužnost djelovanja. Kad bi prema tome sam um isključivo odredjivao volju, bila bi sva djelovanja nužno primjerena umskom pravilu. Praktički zakon izriče nužnost i općenitost za volju svakog umnog bića bez obzira na ikoje uvjete. Hipotetički imperativi, koji obvezuju volju s obzirom na neku težnju za polučivim ciljem, ne mogu da budu praktični zakon. Samo kategorički imperativi mogu da postanu praktični zakon, jer vrijede za umnu volju kao takovu, ne gledeći na polučivost poželjnih predmeta. Čisti um može dakle da bude praktičan samo u kategoričkom imperativu, jer samo takav imperativ isključuje svezu s empiričkim predmetima. Nije dakle isto maksima i praktični zakon. Maksime su praktična načela, po kojima sam se odlučio na djelovanje, a nijesu imperativi, koji bi me objektivnom nuždom siliili na djelovanje kao praktični zakoni. Upravo za to, jer maksima nije isto što i praktični zakon, iziskuje kategorički imperativ, da ispitujemo

<sup>36</sup> Osniva za metaf. čudoredja p. 103. <sup>37</sup> Ibid. p. 106. <sup>38</sup> K. p. u. p. 6. <sup>39</sup> K. p. u. Uvod p. 15. <sup>40</sup> Ibid. p. 21.



svoje maksime, mogu li da postanu opći zakon. Pitanje o praktičnoj mogućnosti čistog uma izjednačuje se dakle s pitanjem: ima li u našem umu praktični zakon, po kojemu bi um sâm po sebi odredjivao volju?

Svi oni praktični principi ili odredbe, koje pretpostavljaju materiju ili predmet težnje kao odredbeno počelo volje — jesu empiričke, pa za to ne mogu biti praktični zakoni. Ne može se naime a priori ustanoviti, da li pomisao o nekom predmetu donosi ugodno ili neugodno čuvstvo, odnosno da li ta pomisao radja težnju ili zazor. Na takovim uvjetima, koji su za pojedine subjekte različne vrijednosti, te ih samo empirički doznajemo, ne može se osnivati praktični zakon.<sup>41</sup> U slijedećem odsjeku<sup>42</sup> tvrdi Kant, da su svi materijalni praktični principi jednaki, u koliko sa naime svode na princip samoljublja ili blagote (Glückseligkeit), jer je njihovo odredbeno počelo ugoda ili neugoda. Ako se pak svi materijalni principi svode na samoljublje, dakako da se na ovakovim principima ne može osnivati moralnost. Praktični zakoni ne sadržaju nikojih predmeta, koji bi kao odredbeno počelo vrijedili za voljine maksime, pa prema tome mogu praktični zakoni odredjivati samo formalnu stranu maksimâ. Praktični dakle zakon za volju sastoji u tome, da maksime budu podobne vrijediti kao opći zakon. Drugim rječima: naše maksime vrijede samo onda kao praktični zakon, ako se odredbeno počelo maksimâ (odnosno volje) ne nalazi u bilo kojem predmetu, jer takovi bi principi bili materijalni; ako se pazi samo na tu formalnost, u koliko bi maksime mogle postati opći zakon, tad je ovo odredbeno počelo za volju apriorno — i na tom se počelu osniva moralnost.<sup>43</sup> Pretpostavivši pako, da je zakonodavna forma maksimâ jedino odredbeno načelo volje, lako je upoznati samu vlastitost te volje. Puka forma zakona ne može da bude predmet osjetnog poimanja, već ju samo um naš može da pomišlja. Pomisao ove zakonske forme, kao odredbeno počelo volje, razlikuje se od svih onih odredbenih počela, koja su u pojavnom svijetu vezana na princip uzročnosti. Ako dakle volju samo zakonodavna forma odredjuje, tada je volja neovisna o kauzalnom zakonu prirodnih pojava. Ova se neovisnost volje u transcendentnom razumu zove sloboda.<sup>44</sup> Praktički dakle zakon ne

<sup>41</sup> Kritika praktičnog uma p. 23. <sup>42</sup> Ibid. p. 24. <sup>43</sup> Ibid. p. 32.  
<sup>44</sup> Ibid. p. 34.

upoznajemo tek na osnovu slobode „pa za to je praktični zakon, kao sintetički sud a priori, neposredna činjenica našeg uma“. <sup>45</sup> Čisti um jest sam po sebi praktičan, u koliko našoj volji postavlja zakon, da maksima djelovanja imade uvijek vrijediti kao princip opće zakonodavnosti — a taj nam je zakon poznat kao moralni zakon. Dakako da se praktični zakon kao svjesna činjenica nema shvatiti u psihološkom smislu, već jedino u transcendentnom: u koliko a priori znademo za formalni sadržaj i općenitu vrijednost kategoričkog imperativa). <sup>46</sup> Upravo za to, jer praktični zakon ne sadržaje nikoje sveze s poželjnim predmetima, za to moralnost volje ne određuje nikoje empiričko počelo, već samo um. U koliko je umno određenje, koje se ne osniva na nikojoj težnji, pa prema tome ni na principu prirode uzročnosti — Istovjetno s vlastitim našim sopstvom, nije umno određenje drugo nego autonomija. Na principima heteronomije ne može se osnivati moralnost. <sup>47</sup>

Izloživši moralna načela čistog praktičkog uma prelazi Kant na njihovu dedukcija, te prije svega upozoruje na razliku između analitike teoretskog i praktičnog uma. <sup>48</sup> Sintetička načela teoretske spoznaje ne mogu se osnivati samo na čistim pojmovima bez predočavanja, pa za to i vrijede jedino za iskustvene predmete. Teoretska spoznaja ostaje u granicama iskustvenog svijeta, ne izričući ništa pozitivno o razumnom svijetu. Dakako da iskustvena vrijednost teoretske spoznaje ne isključuje pomišljanje razumnog svijeta, koji je neovisan o iskustvu. Moralni pako zakon jest sintetičko načelo, koje se osniva na čistim pojmovima, sasvim neovisno o iskustvenom predočavanju. Moralni je zakon činjenica, koje ne možemo teoretskim umom spoznati, ali nas ta činjenica nedvoumno upućuje na neosjetni,

<sup>45</sup> Kritika praktičnog uma p. 37. <sup>46</sup> Premda je činjenica praktičnog zakona sama po sebi apodiktički sjegurna, te je ne treba deducirati (već je naprotiv sam praktični zakon osnov dedukcije), ipak je praktični zakon u svezi s empiričkom našom svijesti i jer se dužnost (kategorički imperativ) u sukobu s empiričkim željama mora psihološki očitovati kao čuvstvo počitanja (obvezatnosti) prema praktičnom zakonu, koji je činjenica čistog uma. Za to, držimo, nije Hägerström u pravu, kad prigovara (l. c. 243.) Cohenu, Hegleru i drugima, da shvataju kateg. imperativ kao psihičku formu, jer Hegler izrično govori o kateg. imperativu samo u koliko se pojavljuje u empiričkoj svijesti (Die Psychologie in Kants Ethik, 89. sq.), a čini se, da jednako uči i Cohen (Kants Begründung der Ethik, 2. Ed. 321. sq.). <sup>47</sup> K. p. u. p. 39. sq. <sup>48</sup> Ibid. p. 52.

razumni svijet. Ova neosjetna narav, koja sastoji u autonomiji čistog praktičnog uma, podaje oblik osjetnoj naravi umnih bića. Ideja neosjetne naravi, u koliko je idejalni izgled za voljno odredjivanje, zove se natura archetypa, a učinci te ideje natura ectypa.<sup>49</sup> Osjetnu narav imade da ispita Kritika spekulativnog ili teoretskog uma, dočim kritika praktičnog uma istražuje neosjetnu narav, koja se osniva na ideji slobode. U kritici praktičnog uma ide se za tim, da se dozna: može li čisti um, neovisno o svim empiričkim uvjetima, odredjivati volju, postavljajući joj neposredno maksime; ili drugim rječima: može li se u našem umu iznaći zakon, koji upućuje na neiskustvenu narav, tako da sam pojam te naravi omogućuje voljno djelovanje u iskustvenom svijetu. Dojakošnjim izlaganjem odgovorilo se na to pitanje jasno.

Trebalo bi sada pokazati dedukciju moralnih principa t. j. obrazložiti objektivnu (općenitu i nužnu) vrijednost njihovu.<sup>50</sup> Ova je zadaća neizvediva. Budući naime da se kategorički imperativ ne osniva na nikojim predmetima ljudskih težnja, već je formalni zakon, za to mu vrijednost ne možemo izvesti iz nikojeg voljnog snošaja. Moralni je zakon činjenica, koje smo si a priori svjesni. Ali ako i nije moguća dedukcija moralnog zakona, ipak je moralni zakon „kreditio“<sup>51</sup> ili princip za dedukciju slobode, u koliko naime dokazuje zbiljnost slobode u moralnim bićima. Moralni naime zakon, kao što smo vidjeli, može se nalaziti samo u takovim bićima, koja imadu uzročnost neovisnu o prirodnoj uzročnosti t. j. koja imadu slobodu. Zbiljnost moralnog zakona dokazuje nam dakle realnu vrijednost slobode — dakako tek u praktičnom pogledu. Intelligibilni svijet prelazi granice našeg predočavanja, pa za to i ne možemo imati teoretske spoznaje o slobodi. Ali čisti praktični um, u koliko imade ideju o svojoj vlastitoj (noumenalnoj) uzročnosti, postavlja volji zakon kao odredbeno počelo djelovanja. Ideja o zakonu slobodne uzročnosti t. j. ideja o moralnom zakonu imade sama po sebi uzročnost, jer upliva na volju. Moralni naime zakon sadržaje ideju slobodne (čiste) volje kao idejal, koji treba da određuje našu volju, a sama ta ideja uzročno upliva na našu volju — i u toliko joj pripada praktična realnost. Moralni naime zakon kao odredbeno počelo volje, isključuje svaki upliv empiričkih ciljeva, a time pobudjuje po-

<sup>49</sup> Kritika prakt. uma p. 53. <sup>50</sup> Ibid. 56. sq. <sup>51</sup> Ibid. p. 58.

čitanje (Achtung) prema samom vršenju zakona. Moralni je dakle zakon i u subjektivnom pogledu odredbeno počelo ili motiv, u koliko utječe na čuvstvenu stranu volje.<sup>52</sup> Prema tome je i dužnost ono djelovanje, kojemu subjektivno odredbeno počelo sastoji u moralnom čuvstvu poštivanja, bez ikog obzira na predmete djelovanja.<sup>53</sup> Pojam dužnosti znači objektivno uzevši uskladenost djelovanja sa zakonom, a subjektivno znači poštivanje prema zakonu, kao jedino odredjenje voljinih maksima. Pojam dužnosti dijeli ljudsko biće na osjetni i inteligibilni svijet, u koliko je naime volja naša podložna zakonu neosjetne naravi ili ličnosti (Persönlichkeit). Pa upravo za to, jer je inteligibilna narav svrha o sebi, jer joj pripada autonomija (sloboda), za to i nije čudo, veli Kant, ako čovjek svoju volju podlaže zakonu, koji s poštivanjem motri u višem odredjenju vlastitog svojeg bića.<sup>54</sup>



<sup>52</sup> Kritika praktičnog uma p. 92. <sup>53</sup> Ibid. p. 98. <sup>54</sup> Ibid. p. 105.